

Dr. Gyekiczky Tamás*

CSALÁDJOGI PEREK
ÉS A POLITIKAI JOGALKOTÁS
Levéltári iratok az 50-es évek elejéről

1. BEVEZETŐ: A MEGKÖZELÍTÉS NEHÉZSÉGEI

Az ötvenes évek jogi rendszerének vizsgálatában – miképpen általában a történelmi folyamatok elemzésében – több, egymással ütköző szemléletmód eltérő modelljei versengenek egymással. A jogtudomány kedvelt pozitivista megközelítése – amely a kilencvenes évek társadalmi változásainak (rendszerelváltás) hatására a jogágak (és jogterületek) kontinuitását hangsúlyozza – alapjaiban mond elent a politikatudomány értékalapú, a kor politikai és társadalmi rendszerét – és annak termékeit – egyaránt elutasító modelljeivel.¹ A szociológiai módszertanból táplálkozó elemzések azonban sokat köszönhetnek azoknak a szerzőknek, akik a vázolt egyoldalúságot feltörve, a korszak jogi normáinak részleges továbbélése mellett külön hangsúlyozzák a korai szocializmus társadalmi-történeti (megismételhetetlen) egyediségét.² A történetileg objektív elemzések néha – talán éppen szemléletmódjuk miatt – közömbösek lényeges, a vizsgált időszak mindennapjaihoz tartozó problémák iránt. E problémák ismerete nélkül azonban nem áll össze a történeti kép egésze, s elmarad a valóság minden árnyalatára odafigyelő tudományos modell kidolgozása. Arra a történeti – strukturális – helyzetre gondolunk például, amit a szociológia társadalmi mobilitásként mutat be,³ s amit a hétköznapi nyelvben a „nagy felfordulás” korszakának neveztek. Minden tudományos finomkodást nélkülözve e „felfordulás” bemutatása nélkül éppúgy értelmezhetetlen a Polgári Perrendtartás házassági perekre vonatkozó jó néhány szabálya, mint a Családjogi Törvény számos rendelkezése. Akkor, amikor családok ezreit szakította szét a megélhetésért (akár kényszer hatására) vállalt munka Sztálinváros építkezésén vagy Komló bányáiban, kiemelkedő fontosságot tulajdoníthatunk a gyerektartás, a szülői felügyeleti jog intézményeinek. Ám értelmezhetetlenek az ötvenes évek irodalmának a női emancipációra vagy annak családjogi következményeire vonatkozó nézetei, ha nem vagyunk tisztában a nők tömeges munkába állásának adataival vagy az életmódban és a családszerkezet-

* Dr. Gyekiczky Tamás: a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Eljárásjogi Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense.

¹ Az előbbi nézetekre jó példa, míg a politikatudományi megközelítésre ajánljuk a *Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon* című kötet tanulmányait.

² Elsősorban Kengyel Miklós, Gáspárdy László, Fleck Zoltán munkáira utalunk.

³ Andorka Rudolf, 1982, valamint Andorka-Harcsa, 1982.

ben bekövetkezett változásokkal, s e változásoknak az ún. „kétkeresős családmódel” kialakulását elősegítő hatásával.⁴

Természetesen nemcsak a „nagy felfordulás” megértése és bemutatása ütközik nehézségbe, hanem a jogalkotás irányainak, elképzeléséinek tudományos rekonstrukciója is. Számos jogtudományi munka tett kísérletet a politikai háttérmozgások bemutatására, a jogszabályok formálódásának ábrázolására,⁵ de a lényegi folyamatok mindenoldalú elemzése még várat magára. E tanulmány sem vállalkozhat e feladat elvégzésére, csupán a hézagpótlás szándéka vezeti a szerzőt akkor, amikor a családjogi törvény létrejöttét a politikai bürokrácia íróasztalokon termelt iratainak vizsgálatából próbálja meg bemutatni.

Az iratok elemzése már az első – felületes – olvasatkor is árulkodik a jogalkotás politikai céljairól, a jogban, a jogi szabályokban meglévő belső (immanens) racionalitás mellőzéséről. Az iratok lapozgatása közben joggal kérdezhetjük, vajon milyen mélyebb „normaracionalitás” jelenik meg abban a jogszabálytervezetben, amelyik 1951 januárjában még a „Személyi – családjogi törvény” elnevezést viselte, aztán egészen más név alatt, egészen eltérő szerkezetben lépett később törvényként hatályba.⁶ Dokumentumaink szerint a változás nem véletlen, az MDP KV Titkársága⁷ tehet a szabályozási koncepció és a jogi rendelkezések megváltozásáról.

Tanulmányunk a Családjogi Törvény megszületését a „testvértörvény”, a Polgári Perrendtartás nézőpontjából elemzi, így megállapításaink nagy részét a Perrendtartás keletkezésének irataira alapoztuk. Téziseink megfogalmazásakor (kritikai feldolgozás után) hasznosítottuk azokat a levéltári dokumentumokat is, amelyek a kor ítélkezési gyakorlatáról, a házassági (vagy személyállapotú) perek bírói tapasztalatairól számolnak be. Szeretnénk az olvasót tanulmányunk e szakaszában arra figyelmeztetni, hogy a Családjogi Törvény keletkezésének levéltári feldolgozása még várat magára, s egy nagy ívű kutatómunka szükségességét talán éppen írásunk fogyatékoságai alapozzák meg.

A Perrendtartás és a Családjogi Törvény „párhuzamos” – látni fogjuk, párhuzamosan eltérő – jogpolitikai kezelése számos közös pontot, egymásra épülő el-

⁴ Részletesen elemzi mindezt Belényi Gyula: *„A gazdasági aktivitás növekedésének legfontosabb demográfiai jellemzője a nők foglalkoztatottságának páratlanul gyors ütemű növekedése volt: a női aktív keresők létszáma csupán 1949–1952 között több mint kétszáz ezerrel, 1,17 millióról 1,4 millióra emelkedett, 1956-ig pedig összesen közel 30%-kal gyarapodott”* (Belényi, 1993, 83. o.). Hozzáteszi azonban: *„A tervek szerint a nőket úgyszólván minden szakmában alkalmazni kívánták, szakképzésük ennek megfelelően indult meg, kezdetben mégis az ipar igényeinek alárendelten”* (uo. 84. o.).

⁵ Ezek közé tartozik a magyar jogszociológiai irodalom számos műve. Úttörő munkát végzett Kulcsár Kálmán, de a teljesség igénye nélkül meg kell említenünk Boros László, Fleck Zoltán elemzéseit éppúgy, mint Pokol Béla, Varga Csaba, Tamás András, Lőrincz Lajos munkáit.

⁶ A törvény-előkészítő osztály munkaterve az 1951. év első negyedére. Országos Levéltár, M-KS-276 /f. / 56. cs. 3. öc.

⁷ A mai kor olvasójának feloldva a rövidítést: Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Titkársága.

ágazást teremtett, s e kapcsolódási pontok mind a mai napig részei az élő, a napi gyakorlatban alkalmazott jogi rendelkezéseknek. Itt elsősorban a perelőfeltételek „keresztszabályozására” gondolunk, vagy a bontóperek szabályaira, arra a szabályozási logikára, amely egymásba építi, „egymásba süti” a perrendtartás és a családjogi törvény normáit. Mindenképpen megválaszolendő kérdés tehát – különösen a Perrendtartás felől közelítve – miképpen és milyen okok, körülmények hatására alakult ki ez a máig ható szabályozási rendszer. A kérdés megválaszolásához először tisztázni kell, vajon a kor perrendtartása számára miért jelentősek a családjogi perek, miért e szoros kapcsolat a perrendtartás és a család jog szabályai között? A válasz megfogalmazásához tisztázni kell, hogy milyen súlya van az ítélkezési gyakorlatban a családjogi pereknek. A tisztázáshoz két adatsort hívunk segítségül. Hangsúlyoznunk kell, hogy a korabeli statisztikák torzítása miatt ezek inkább személtető adatsorok, mintsem komolyabb elemzésre alkalmas táblázatok.

1. táblázat⁸

Házassági (bontó) perek számának alakulása a törvényszéken, illetve a megyei bíróságon

Év	Házassági perek ügyszáma	Összes ügyek száma	Házassági/Össz. ügy %-ban	Megjegyzés
1928–1938	Éves átlag: 8 147	26 000	31%	Évi átlag 5675 bontással végződött
1951	2. félév: 7 102	21 326	33%	Megyei bírósághoz érkezett bontási kereset
1952	22 398	32 548	69%	Megyei bírósághoz érkezett (Jb.-hez áttéve: kb. 30%)
1953	10 005	29 076	29%	Első fokra megyéhez érkezett (3–4. negyedév j.b. után)
1954	3 849	5 490 ⁹	70%	Első fokon megyénél indult, j.b. után

⁸ A statisztikák forrása, adatok lelőhelye: *A Családjogi törvény alapján kialakult bírói gyakorlat.*

IM Polgári Jogi Osztály, 1954. február. Országos Levéltár M–K–S–276 f. – 96 cs. 21. öe. 41–53. o.

Igazságügyi Statisztikák: Országos Levéltár M–K–S–276 f. 96. 32 öe. 11. o. Illetve: Mádai Lajos, 1991, 158. o.

⁹ Mádai Lajos adatai szerint ez a szám 28 479 volt, ami kétségtelenül jóval kevesebb, mint a levéltári iratokban megjelölt statisztikai mennyiség. Az arány is alacsonyabb, mindössze 14%.

2. táblázat¹⁰

*Járásbíróságokon a családjogi ügyek aránya 1954-ben
(A hónap végén folyamatban lévő ügyek)*

Pertípus	Január 31.	Augusztus 30.	November 30.
Apaság/származás megállapítása	5%	4%	4%
Előkészítő eljárás házassági perben	9%	10%	8%
Gyerektartás	6%	10%	11%
Családjogi per az összes per %-ában	20%	24%	23%

A hézagos statisztikai adatokból egyetlen következtetés vonható le: a házassági perek számaránya, az összes polgári perhez viszonyítva mindig magas volt, függetlenül a változó bírósági hatásköröktől és bírósági szervezettől. Újra emlékeztetni kell azonban az olvasót arra a máshol részletezett tézisünkre,¹¹ hogy a korszakban a polgári per kategória maga is problematikus. A polgári per fogalmának meghatározásakor ugyanis nem a mai osztályozási rendszerben kell gondolkodnunk, mivel a korabeli szabályozás számos „klasszikus” magánjogi konfliktust illegitimnek nyilvánítva megtagadta ezek peres útra terelését, vagy e konfliktusok feloldását letértette a Perrendtartásban szabályozott általános bírói útról (pl. a Döntőbizottságok felé). Mindenesetre könnyen belátható, hogy a megyei bíróságoknál az elsőfokú ügyekben a házassági perek – ott is a házassági bontóperek – voltak az ún. polgári perek, hiszen – az 1952-es Pp. és Csjt.¹² „beállása” után – ez kb. 1954-re tehető – a polgári ügyek jelentős csoportja e pertípushoz tartozott. Nem véletlen tehát, hogy a családjogi ügyszakon ítélkező bírák számára kiemelkedő fontosságúvá váltak a perrendtartás szabályai, s megfordítva, az eljárásjog mindig – szinte minden újraszabályozásnál – kiemelt figyelmet fordított a családjogi perek bírától érkező igényekre. A két törvény „alliterációja” így a joggyakorlat mindennapjaiban gyökeresedett.

Bevezető soraink után először a kapcsolat mélységéről mutatunk be dokumentumokat, majd a családjogi törvény és a családjogi perek társadalmi üzenetéről fogalmazunk meg téziseket.

¹⁰ Forrás: *Igazságügyi Statisztikák*. Országos Levéltár M–K–S–276 f. 96 cs. 32 öe 71–74. o.

M–K–S–276 f. 96 cs. 32 öe 134–137. o. M–K–S–276 f. 96. cs. 32. öe. 9–12. o.

¹¹ Vö. Gyekiczky, 2003a.

¹² A laikus olvasóknak lefordítjuk e rossz szakmai zsargonba foglalt rövidítéseket: Pp.: 1952. évi III. tv. A polgári perrendtartásról. Csjt.: 1952. évi IV. tv. A házasságról, a családról és a gyámságról.

1. EGYÜTT AZ ÚTON: A PERRENDTARTÁS ÉS A CSALÁDJOGI TÖRVÉNY MEGALKOTÁSA

A két törvény kapcsolatáról számos, néhol egymásnak ütköző, ellentétes nézetek fogalmazódtak meg. Bacsó Jenő például korabeli cikkében¹³ azon véleményének adott hangot, miszerint az egymásra figyelő szabályozás – amellet, megfelel a magyar jogi tradícióknak – kielégíti a szocialista családjogi törvényekkel kapcsolatos elvárásokat is. Mások¹⁴ inkább a törvény szocialista jellegét hangsúlyozva újdonságról beszéltek, olyan új családjogi szabályokról, amelyek a szocialista építés új emberi viszonyait alakítják. E vélemények természetesen a peres gyakorlatok hétköznapjaira nem figyeltek oda, hiszen – nézőpontjukból következően – a jövőt építő törvény szabályainak automatikusan kellett érvényesülniük, a perek csak megakadályozták, zavarták a jövőt előkészítő automatizmusok működését.

A törvény megalkotásának folyamata sokkal prózaibb. A dokumentumokban mind a szinkronitásra, mind az aszinkronitásra találunk bizonyítékot, így a levéltári iratok sajátos kapcsolatra, többszintű, de nem koherens viszonyra engednek következtetni. A kapcsolódásoknak különböző szintjeit különböztethetjük meg.

1.a A genesis bürokratikus kapcsolatai

A törvények a törvényelőkészítő apparátusban együtt futnak, azaz együtt jelennek meg az „illetékes főosztály” (az Igazságügy-minisztérium Elvi Főosztálya, illetve annak Törvény-előkészítési Osztálya) munkarendjében. Az együttes előkészítés azonban nem jelenti azt, hogy minden részletében és szabályában, intézményében és normájában egymásra tekintettel írják e törvények szövegét, hiszen mind a politikai jóváhagyásban, mind az elvégzendő feladatokban mindkét törvény más és más utat járt be. Az 1951. évi I. negyedévi munkatervben a következőképpen határozták meg a feladatokat:¹⁵

„...b/ Polgári jog és eljárás

A személyi – családi jogi törvény szövegének és indoklásának, továbbá az ezzel kapcsolatos végrehajtási jogszabályoknak elkészítése.

Határidő: 1951. március 1.

Felelős: Eörsi Gyula, Böszörményi Nagy Emil, Mikes Ferenc, Hajnal Béláné...

¹³ Bacsó, 1952.

¹⁴ Szigligeti, 1952, 377–383. o.

¹⁵ IM Elvi Főosztály Törvényelőkészítő Osztály 1951. év. I. negyedévi munkaterve: Országos Levéltár, M–K–S–276. f. 56. sz. 3. öe. 448–449. o.

A polgári perrendtartás új problematikájának kollégiumi letárgyalása, és a szöveg elkészítése.

Határidő: 1951. március 15.

Felelős: Némethy László... ”

Látható, ebben az időpontban a munkálatok különböző stádiumban tartanak, a törvények készültségi foka eltérő. A Perrendtartás még koncepcionális kérdésekben sem ment át a kollégiumi egyeztetésen,¹⁶ miközben a családi jogi törvénynél (ennek a személyi-családjogi rendelkezésekre épülő változatánál) már a normaszöveg megfogalmazásánál tartanak. A második negyedére a perrendtartás felzárkózik a családjogi törvényhez, viszont e jogszabályból időközben családjogi törvény lett. Ennek ellenére a munka még mindig a végleges szöveg kialakításánál (és az indokolásnál) tartott.¹⁷ Év végére ismét változott a helyzet, kiderült, most a családjogi törvény néhány elvi kérdését – melyeket korábban már egyszer véglegesítettek – újra kell tárgyalni.

„II. / 1. A törvény-előkészítő osztály munkatervének főbb pontjai:

b./ a polgári perrendtartás elkészítése /indokolással együtt/. Ez szerepelt már az előző munkatervben is, végleges szövegének megállapítására azonban nem került sor...

d./ A családjogi törvény tervezete /indokolással/. A szöveg elkészült, előzetesen azonban néhány elvi kérdés kollégiumi megtárgyalást igényel, s ehhez képest a szöveget is át kell majd részben alakítanunk... ”¹⁸

Az Igazságügy-minisztérium, úgy tűnik, nem tudott dűlőre jutni a különböző elvárások és – vélhetően politikai – szempontok útvesztőjében. Ekkor lépett sorompóba az MDP KV Adminisztratív (illetékes) Osztálya, s mindkét törvény szövegének

¹⁶ Az Igazságügy-minisztériumi Kollégium a minisztérium – mondhatni – legfelsőbb döntési és irányítási szerve volt. Igaz, formális szabályait csak később – 1953 után – alakították ki, azonban ezt megelőzően is minden lényeges kérdésben döntött. Résztvevői a minisztérium vezetői mellett a MDP KV illetékes osztályának delegáltja (legtöbbször az osztály vezetője), az adott téma meghívottjai, valamint – majdnem minden esetben – a szovjet tanácsadók.

¹⁷ „*Feljegyzés az elvi főosztály II. negyedévi munkatervének főbb pontjairól.*

I. A törvényelőkészítő osztály...

2. A polgári perrendtartás

a., végleges szövegének elkészítése

b., indokolásának elkészítése

c., a hatálybaléptetéshez és a végrehajtásához szükséges rendelkezések problematikájának elkészítése

3. A családjogi törvény

– végleges szövegének elkészítése

– indokolásának elkészítése...”

IM Elvi Főosztály 1951. év. II. negyedévi munkaterve:

Forrás: Országos Levéltár, M–K–S–276. f. 56. sz. 3. öe. 402–403. o.

¹⁸ Feljegyzés az elvi főosztály III. negyedévi munkatervének főbb pontjairól

Forrás: Országos Levéltár, M–K–S–276. f. 56. sz. 3. öe. 459–460. o.

előkészítését felvette munkatervébe. Azt nem tudjuk, hogy az Adminisztratív Osztály beavatkozásáig mi történt a családjogi törvénnyel, a szövege bejárt-e magasabb politikai egyeztetőforumokat, mint a Titkárság, azt azonban maga a munkaterv elárulja, hogy a Perrendtartás törvényjavaslata megjárta a Politikai Bizottságot, s az Adminisztratív Osztálynak már a politikai bizottsági döntés következtében szükségessé váló szövegváltoztatásokat kell elkészítenie.¹⁹

„Munkaterv 1952. március 31-ig...

2./ A legfontosabb jogszabályok elkészítésének ellenőrzése, főbb elvi kérdésekben segítség nyújtás.

a./ A családjogi törvény átnézése és ellenőrzése annak, hogy azt a Titkárság határozata alapján módosították-e?

b./ Polgári perrendtartás átvizsgálása a Politikai Bizottság határozata alapján...²⁰

Végül a politikai és az igazságügyi szervezetek és szervek munkájának együttes eredményeként került az Országgyűlés elé a törvényszöveg. Az elfogadott törvények szövege az előterjesztések során véglegesített szövegtől már nem tért el.²¹

1. b. A törvények dogmatikai kapcsolata

Miközben a két törvény útja a politikai hatalomgyakorlás intézményeiben el-el kanyarodott egymástól, a dogmatikai együttélés közöttük a születéstől kezdve a mai napig állandó, s az évek során alig-alig változott. Már a kortársaknak is feltűnt e kitüntetett kapcsolat, azonban ma a szoros normatív alliteráció mélyén nem egyszerűen jogi-intézményes összhangot értünk, hanem olyan ideológiai és normatív (látszólag technikai) összhangot, amely a politikai hatalomgyakorlás adott típusából, az uralmi elit jogpolitikai felfogásából, egyszóval a sztálini szocializmust képviselő korszellem²² törvényszövegekbe zárásából ered. Egyelőre szigorúan a jogi-dogmatikai kapcsolatokra figyelve megállapíthatjuk, hogy a két törvény rendelkezései számos ponton vagy egymást kiegészítő, vagy egymást továbbépítő,

¹⁹ E tekintetben kivételesen alapos dokumentumok állnak rendelkezésünkre. A politikai bizottsági előterjesztés anyaga mellett a különböző szövegvariációk, valamint a PB által kiküldött bizottság névsora – Péter Gábor vezetésével. Lásd bővebben Gyekiczky, 2003a.

²⁰ MDP KV Adminisztratív Osztály, Igazságügyi Alosztály Munkaterve. Forrás: Országos Levéltár, M–K–S–276. f. 56. sz. 13. öe. 4. o.

²¹ A Polgári Perrendtartás szövegének három különböző változatát találtuk meg a levéltári iratok között. A minisztériumi felterjesztés a PB által elfogadott szöveggel csak nagy vonalakban – fogalmazhatnánk a per technikai szabályaiban – egyezik. A párt által elfogadott szöveg viszont csak stílusosan különbözik az Országgyűlés által elfogadott szövegtől.

²² Hegel „Zeitgeist” fogalmát használjuk. A szellem, amely egy korszakban a kifejlődése során egyaránt kitölti a társadalmi-történelmi jelenvalóságot, s amely így összeköti a létezés különböző formáit.

vagy egymásra utaló viszonyban állnak. Korábban említettük, hogy a családjogi törvényben szabályozták pl. a házassági bontóper előfeltételeit, és itt határozták meg, ki lehet „fél” bizonyos házassági perben (perképesség). De utalhatunk arra is, a családjogi törvényben került sor a kereseti kérelem tartalmának meghatározására. E rendelkezések tiszta eljárásjogi normák, s a jogirodalom napjainkra tisztázta: rendszertani helyük a Perrendtartásban lenne, és nem a Családjogi Törvényben. Nem akarjuk megismételni a közismert nézeteket, csak feltesszük a kérdést: a családjogi szabályok Polgári Törvénykönyvbe történő beillesztése – ami ma a Polgári Törvénykönyv kodifikációjának keretei között zajlik – vajon nem lenne-e megfelelő alkalom a családjog „kiszűrésére”, a Perrendtartás valóban generális permodell jellegének erősítésére? E döntéssel véget érne az ötvenedik életévüket betöltő számi ikrek – rendszertanilag felettébb vitatható – együttélése.²³

1. c. A törvények történeti kapcsolata

Korábban elárultuk magunkat: tanulmányunk fontos elemzési szempontja annak a jogi normativitáson, intézményes szabályokon túlmutató történeti összhangnak a bemutatása, ami a két jogszabályt – hozzátehetnénk a korszak többi jogszabályát is – egybeforrasztja. A jogszabályok közötti valódi (szellemi, ideológiai és intézményes) kapcsolatot voltaképpen ezen összhang kiépítése garantálta. Az összhang megteremtésének elsősorban nem jogi, hanem politikai eszközei voltak, igaz, a homogén ideológiai mezőben formálódó szellemi összekapcsolódás semmilyen különös nehézséget nem okozott a jogalkotási folyamatokban.²⁴ Kevés azonban azt állítanunk, hogy mind a Perrendtartás, mind a Családjogi Törvény ugyanazt a politikai intézményes rendet szolgálta, mivel ezzel még nem adtuk meg azokat a lényeges és konkrét szempontokat, amelyek a perrendtartással együtt hatályba lépett családjogi törvény szolgáló szerepének sajátosságait rögzítik. Nem tűnik kielégítőnek az a magyarázat sem, ha arra hívjuk fel a figyelmet, miszerint a két törvény összehangolása végső soron a kommunista párt központjában történt meg, lévén a végleges szövegek megfogalmazása az Adminisztratív Osztály feladata volt. A rejtett összhang feltárásához közelebb visz, ha a Perrendtartás normáiba csomagolt uralmi viszonyokat, ideológiai értékeket és hatalommegosztási rendszereket tárjuk fel.²⁵

A Perrendtartás korabeli dogmatikája egyértelműen az adott hatalomgyakorlás elvárásaihoz, a perek során alkalmazott politikai direktívákhoz igazodott. A per-

²³ E nézetet hangsúlyozza a kötetben Weiss Emília tanulmánya is.

²⁴ Lásd e problémára Gyekiczky, 2003b.

²⁵ Kengyel Miklós írja: „A kodifikáció az osztályharc része volt, ezért éppen olyan sietséggel és türelmetlenséggel hajtották végre, mint a társadalmi és politikai intézményrendszer többi elemének az átalakítását” (Kengyel, 2003, 261. o.). Gáspárdy László szerint: „A felek – ha átjutottak a némileg keskenyre zárt perkapun – az állam bíróságainak paternalista gondoskodására számíthattak. A mondott paternalista gondoskodásra igencsak szükség volt, minthogy az új perjogi törvényünk megszüntette az ügyvédkényszert” (Gáspárdy, 2000, 13. o.).

rendtartás reformját előkészítő anyag pontosan fogalmazza meg mindezt 1951 októberében:

„a/. A Magyar Népköztársaságban – amint ezt az Alkotmány 2. §-ának /2/ bekezdése leszögezi – minden hatalom a dolgozó népé. Ennek megfelelően az Alkotmány 37. §-a kifejezetten biztosítja a dolgozó népnek az igazságszolgáltatásban való közvetlen részvételét, amikor akként rendelkezik, hogy a bíróságok hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítéelkeznek, hacsak a törvény e szabály alól kivételt nem enged.

Az Alkotmányba foglalt ezekből a szabályokból következik, hogy az új polgári perrendtartás első és egyik legfontosabb alapelveként a polgári bírászkodásban is be kell vezetni az ülnökrendszert, amely a büntető igazságszolgáltatásban már korábban megvalósult.

b/. A második legfontosabb alapelv, amelyet a népi demokrácia alapjául szolgáló marxi–lenini ideológia követelményeinek megfelelően érvényre kell juttatni: az officialitás lényeges fokozása. A Pp. túlnyomórészt a rendelkezési és a tárgyalási elven épült fel, amely általában véve kötelezővé tette a bíróságok számára a felek akaratahoz és a felek által előadott tényekhez, illetőleg az általuk megjelölt bizonyító eszközökhöz való alkalmazkodást.

Ezzel szemben a reform csak azon az elvi alapon állhat, hogy a polgári peres eljárás célja az anyagi igazság kiderítése, és így megengedhetetlen, hogy ez – akár a felek tájékozatlansága miatt, akár más okból – ne érvényesülhessen. Éppen ezért a bíróságnak hivatalból kell gondoskodnia arról, hogy az eléje vitt jogvitát az anyagi igazságnak megfelelően dönthesse el, s evégből a bíróságnak nemcsak joga, hanem kötelessége is, hogy a feleket a megfelelő tájékoztatással ellássa, s mind a pervezetés, mindpedig a bizonyítás körében hivatalból megtegye mindazokat a rendelkezéseket, amelyek az anyagi igazság kiderítéséhez szükségesek. Sőt ezen túlmenően gondoskodni kell arról is, hogy a szocialista társadalom és a szocialista tulajdonjog különleges természetére, illetőleg az egyéni és társadalmi érdekek harmonikus összekapcsolódására tekintettel a jogvitát ne csak az abban közvetlenül érdekelt felek, hanem az arra feljogosított állami és társadalmi szervek /:pl. az ügyész:/ is a bíróság elé vihessék, illetőleg a fél által indított perben az állam vagy a dolgozó nép érdekében részt vehessenek.

Az officialitás elvének ez a bővítése, illetőleg a rendelkezési és tárgyalási elvnek ez a megszorítása a marxizmus-leninizmus természetszerű követelménye, s megfelel annak az elvnek, amelyet a legpregnansabban Lenin fejezett ki, amikor megállapította, hogy »mi nem ismerünk semmilyen 'magánjogot'; a gazdaság terén számunkra minden közjogi és nem magánjogi«. Ebből az elvből következik ugyanis, hogy a vagyoni jogi perek nem az egyes állampolgárok magánügyei s a közösséget nem lehet ezeknek az ügyeknek az elbírálásában sem érdektelennek tekinteni, mert a közösség érdekeit ezekben a perekben is érvényre kell juttatni s a bíróságnak ezekben a perekben is kötelessége a közérdeket szolgálni. Csakis ilyen módon tehetnek eleget a bíróságok az Alkotmány 41. §-ában meghatározott, annak a feladatuknak, hogy büntessék a dolgozó nép ellenségeit, védjék és biztosítsák a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit és a dolgozók

jogait, s végül, hogy neveljék a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására.

Az officialitás elvének ilyen érvényesítése, illetőleg a rendelkezési és tárgyalási elveknek ilyen szocialista szellemben való felfogása a pernek csaknem minden mozzanatára kihat, nyilvánvaló ugyanis, hogy ilyen elvek alapulvétele mellett nem lehet szó olyan mulasztási ítéletről vagy pusztán és kizárólag a fél elismerésén vagy lemondásán alapuló ítéletről, sem a felek között létrejött egység mechanikus tudomásul vételéről.

A bíróságnak ugyanis ezekben az esetekben is az anyagi igazság érvényesítésére kell törekedni s ehhez képest a döntését nem alapíthatja egyedül az alperes mulasztására vagy a feleknek a per egyéb adataival összhangban nem álló nyilatkozataira.

A fentiekben röviden vázolt elvi szempontok természetesen nemcsak a bíróság előtt folyó peres eljárás szabályainak lényeges módosítását vonják maguk után, hanem szükségessé teszik annak kizárását is, hogy az állampolgárok között felmerült jogviták eldöntésénél a bíróságok közreműködése megkerülhető legyen. Ez tehát szükségessé teszi a választott bíraskodás intézményének teljes megszüntetését is.

c/ A népi demokrácia igazságszolgáltatásának nemcsak annyiban kell közelebb állnia a dolgozó néphez, hogy a bíraskodásban maga a nép is közvetlenül részt vesz, hanem annyiban is, hogy a felek és a bíróság közötti érintkezésnek sokkal közvetlenebbnek kell lennie. Ez egyrészt azzal valósítható meg, hogy a bíróság mindenben segítségére van az igazságot kereső félnek, másrészt pedig azzal, hogy a fél a bíróság előtt minden perben személyesen eljárhat. Az ügyvédi kényszernek /:Pp.94–96 §:/ ez a kiküszöbölése természetesen az eljárás gyorsaságát is növeli, költségeit pedig csökkenti, és így ebből a szempontból is jelentős eredményekkel jár.

d/ Azokat az általánosan elfogadott egyéb perjogi alapelveket, amelyek a jó és gyors ítélezést biztosítják, természetesen továbbra is fenn kell tartani, de egyben arról is gondoskodni kell, hogy ezek az elvek, amelyek korábban a gyakorlatban csak részben jutottak érvényre, ezentúl valósággal élő principiumokká váljanak. A reform során is érvényesülnie kell ennélfogva a nyilvánosság elvének, amelyet egyébként már az Alkotmány 40. §-a is biztosít, de érvényesülnie kell a szóbeliség, a közvetlenség, az igazmondási kötelezettség és a kétoldali meghallgatás elvének, valamint a felek egyenjogúságát és a tárgyalás egységét és koncentrációját biztosító elveknek is.

e/ Az ítékezés gyorsaságát és jóságát elő kell mozdítani a fellebbvitel megfelelő szabályozásával is. Ehhez képest az új fellebbviteli rendszernek alapvetően különböznie kell a (korábbi – Gy. T.) Pp.-től, amennyiben az egyfokú perorvoslat általánossá tételével a polgári igazságszolgáltatás egész területén állandósítania kell az 1950: 46. tvr. 7. §-ával már bevezetett kétfokú bíraskodást... A Pp. és a reform során megvalósítandó fellebbviteli rendszer között ennélfogva az a döntő különbség, hogy míg a Pp. egyes perekben a fellebbvitel lehetőségét teljesen kizárta, egyes perekben viszont kétfokú fellebbvitelt is engedett, addig az új osztályozás során minden perben egységesen egyfokú fellebbvitelt kell biztosítani...”

A családjogi perekre tehát e politikai direktívák – mint a perrendtartás szabályai – értelemszerűen vonatkoztak. Látni fogjuk, miképpen lett a nyilvánosság a tárgyaláson megvalósított (fél)nevelésen keresztül a nyílt politikai propaganda eszköze,

vagy az egyfokú perorvoslat szabályait miképpen lehet – törvényesen – kijátszani a politikai célkitűzések érvényesítése végett. Az igazság kiderítésének kötelezettsége pedig párosult a bíróság eljárási jogainak a szükséges mértéket jóval meghaladó kiszélesítésével,²⁶ ám az ügyészség is jelentős jogkörökkel (perindítás, ügyészi fel lépés) rendelkezett a családjogi perekben. Nem állíthatjuk, hogy e bírói jogosítványok a családjogi perek szabályaiból mára teljesen eltűntek volna, sőt a hatályos joganyag alapján megállapíthatjuk: számos ötven évvel ezelőtt törvénybe iktatott jogi rendelkezés még ma is (szinte töretlenül) érvényesül.²⁷ Az ötvenes évek szellemének munkája nyomán napjainkban is csekélyebb jelentőséggel bír a felek rendelkezési joga a közös megegyezésen alapuló bontó eljárásokban, avagy az ügyészi keresetindítást még ma is kissé nagyvonalúan kezeli a jogalkotó. Mindez azt bizonyítja, hogy a rossz tradíció nem sikerült teljes egészében átlépnünk. Természetesen ma az a direkt, politikailag is tudatos „üzenet”, amely az ötvenes évek bírói eljárásának bevallott célja volt, sokat csendesedett, ám nem negligálódott. Valószínű, hogy egy modern jogállami Magyarország jogrendszere a jövőben nem cipelheti magával a történelmi múlt rossz hagyományait, jogi megoldásait, s lassan be kell látnunk, hozzá kell nyúlni a „szent tchénhez”.

2. TÉZISEK A CSALÁDJOGI TÖRVÉNY ÉS A CSALÁDJOGI PEREK TÁRSADALMI SZEREPÉRŐL

A családjogi perek az ötvenes évek valóságában nem a társadalom új elrendezésén, a „szocialista” társadalom felépítésén „munkálkodtak”, hanem beágyazódva a korabeli jogalkalmazási folyamatokba, direkt módon szolgálták a politikai hatalom kiépülését és védelmét. E célok a leginkább családjoginak gondolt intézményekben, azok szabályaiban s nem utolsósorban az e szabályokra ráépülő bírói gyakorlatban érhetők tetten. A következő tézisek néhány családjogi jogintézmény elemzésével mutatnak rá arra a közhelyé vált téziszre, hogy az ötvenes évek elején a társadalom politikai ellenőrzése volt a jogrendszert – azon belül a jogágakat – vezérlő célok között a legfontosabb.

2. a. A vétkességi elv negligálása utat nyitott az abszolút bírói hatalom kiépítésére

A családjogi törvény első változata a házasság felbontásánál a vétkességi elv szigorú negligálásából indult ki. A kor uralkodó ideológiája természetesen igyekezett osztályharcos alapon magyarázni a törvényi szabályozás új fordulatát, a feldúltság

²⁶ Vö. Kengyel, 2003, 275. o.

²⁷ Néhány eljárásjogi példa tézisünk alátámasztására: a kereseti kérelmen való túlterjeszkedés lehetősége, a hivatalból való bizonyítás lehetősége, az előzetes végrehajthatóság szabályai, a rendkívüli perorvoslatok részlegessége.

elvének érvényesítését. Ma már azonban tudjuk, hogy e magyarázatok – tekintettel a későbbi fejleményekre, vagyis a bontó okok évtizedekre történő visszaállítására – nemigen feleltek meg a valóságnak.

„...a törvényalkotó a szovjetjog nagy példamutatását tartotta szem előtt – írta Szigligeti Viktor 1952 szeptemberében²⁸ – ...a szovjet családjog szerint a házassági bontóperek elbírálásánál a szovjet család és a házasság megszilárdításának alapvető feladataiból kell kiindulni, és a bíróság csak abban az esetben bonthatja fel a házasságot, ha a bontópert komolyan megalapozott okok alapján indították meg, és a házasság további fenntartása ellentétben állna a kommunista erkölccsel, nem biztosítaná a rendes feltételeket az együttélés és a gyermekek nevelése számára.”

A bíróság tehát az új szabályok szerint sohasem köteles a házasságot felbontani, hanem az eset összes körülményének mérlegelése után dönt. Dönthet úgy is, hogy nem találja eléggé feldűltnak a házasságot, ezért elutasítja a bontásra vonatkozó kereseti kérelmet. A vétkességi elv negligálása így egy korlátlan bírói mérlegelési és döntési jogkörhöz vezetett, s ezen abszolút bírói hatalom még a közös megegyezéses bontóeljárás esetében is érvényesült. A korabeli irodalom a bírói hatalom egyetlen korlátját ismerte el: a kiskorú gyermek érdekét, azaz a gyermek érdeke – pontosabban annak bírói értelmezése – még a „kevésbé feldűlt” házasságok esetében is a bontás mellett szólhat.

Mindezek eredményeképpen alakult ki az a paradox helyzet, hogy a házassági bontóper a házasság fenntartásának perévé vált.

„...a törvény a... bírói mérlegelésnek a... megkötöttségek alól való felszabadításával döntő mértékben a bíróságok kezébe teszi le annak az alapvetően fontos feladatnak a megvalósítását, hogy a házassági bontóperek elbírálásánál a házasság és a család megszilárdítása követelményének érvényt szerezzenek.”²⁹ E jogi lehetőséggel a bontóper – tagadva jogi jellegét – a házasság megszilárdításának lehetőségévé vált, de ezzel együtt a felek magánéletének bírói ellenőrzése is zöld utat kapott.

Nem szükséges külön hangsúlyoznunk, hogy a bíróság politikai szerepének felértékelése, a felek felett gyakorolt teljes bírói kontroll a kor hatalmi viszonyaiból fakadt. Lehetséges azonban, hogy mindez csak az utókor – eljárásjogot művelői – számára okoz különös problémát, hiszen a kor alkotmányjogi felfogása a proletárdiktatúra elvéből kiindulva nem ismert semmilyen, a hatalmi ágak között intézményesen kiépülő hatalommegosztást. A korabeli jogászi vélekedés³⁰ a családjogi perek esetében ezért emelte ki – hasonlóan a perrendtartás legitím értelmezéséhez – a bíróság objektív igazságra való törekvésének, a tényállás felderítésének kötelezettségét, s ezért támogatta minden erővel az officialitás (a hivatalból való bizonyítás

²⁸ Szigligeti, 1952, 377. o.

²⁹ Uo. 378. o.

³⁰ Így például a családjogi perekről Szigligeti Viktor így ír: „Ezekben a perekben is alkalmazni kell azokat az eljárásjogi rendelkezéseket, amelyek a házasság fenntartása érdekében a bíróságot tények és bizonyítékok hivatalból figyelembevételére kötelezik...” (Szigligeti, 1952, 382. o.).

és ténymegállapítás) érvényesülését. Ha a bíróság nem bontja fel a felek házasságát, akkor maga az eljárás az, amelynek segítségével (mondhatnánk tortúrájával) a feleket „betörik” a kor családi és házassági életviszonyai közé. Így értékelődött fel a bírósági eljárásoknak a társadalom számára közvetített – közvetíteni kívánt – üzenete, amely a feleknek és a per résztvevőinek reprezentatív módon tette egyértelművé a korszak uralmi rendjét.

2. b. A bíróságok a családjogi perekben a politika üzenetét közvetítették

A mai polgári eljárásjog tudomány művelői számára egyértelmű, hogy a perek mindennapjai, a tárgyalóterem történései nemcsak – vagy nem kizárólag – a felekre, a bíróra vagy a per egyéb résztvevőire tartoznak. A peres eljárás a jogrendszer egészére gyakorolt közvetett (vagy közvetlen) hatásán kívül más, lényeges társadalmi funkciókat is hordoz. A jelenkor egyik kiemelkedő eljárásjogásza – A. J. Jolowicz – szerint a polgári eljárások, amellett hogy magának a jognak a társadalmi hatékonyságát demonstrálják, felkínálják a lehetőséget a jog bírói értelmezése, korrekciója, fejlesztése és nem utolsósorban annak (bírói) alkalmazása számára. Mindezek a funkciók a társadalmi konfliktusok megoldásának civilizációjához, a véletlenszerű, ötleteken nyugvó jogalkalmazás negligálásához vezetnek el.³¹

A polgári eljárásjog tudománya tehát nagy jelentőséget tulajdonít a perek és peres eljárások társadalmi funkciójának. A perek társadalmi értelmezése, a perekből – mint kommunikációs rendszerről – a társadalomnak küldött üzenet dekódolása, értelmezése, szintén a peres eljárások társadalmi relevanciájának körébe tartozik. Az értelmezés és értelmezhetőség azonban minden történeti korban „korfüggő”, így hűen képviseli annak a társadalmi berendezkedésnek érték- és élményvilágát, amely a perek (szürke) hétköznapijait körülveszik.

Az ötvenes évek nagyszámú családjogi perei, ezen belül a jelentős számban indított bontóperек alkalmasnak mutatkoztak az államhatalom üzenetének közvetítésére. A korszak egyik – ma már hírhedt – tanácselnöke a következőképpen fogalmazta meg ennek lényegét:

„Arra kell törekednie a bíróságnak, hogy a tárgyalóteremben érezhető legyen annak a drámai feszültségnek a légköre, amelyet az osztályharcnak a tárgyalóteremben lefolytatott szakasza a jelenlevőknek érzés és gondolatvilágában kifejt. (...) A bíróságnak gondolni kell arra, hogy az emberek legnagyobb részben életükben csupán egy-két alkalommal jönnek el a bíróságra, és az itteni élmények számukra maradandóak lesznek. A bírói tárgyalás nevelő hatása a gyakorlatban is észlelhető, közvetlenül is.”³²

³¹ Jolowicz, 2000, 71., illetve 77. o.

³² Olti Vilmos tanácselnök szavai a budapesti megyei bíróság 1952. szeptember 27-én tartott bírói értekezletén. Forrás: M–K–S–276. f. 56. sz. 13. öe. 90–103. o. Jegyzőkönyv a budapesti megyei bíróságnak 1952. év szeptember 27. napján tartott értekezletéről.

A kor családjogi pereiben ítélkező bírók legitim módon – és a párt politikája által támogatva – nyíltan felvállalták a nevelést, a hozzájuk forduló peres felek hétköznapi magánéletének politikai szempontú átforgatását. A családjogi perek e tekintetben sem különböztek a korszak peres gyakorlatától, ezzel eleget tettek a politikai hatalomnak a bíróságokkal szemben támasztott elvárásainak.

2. c. A „közös megegyezéses” bontóper a hatalom és a magántársadalom kötéllhúzásának terepe

E tanulmány előző lapjain közzétett hézagoss statisztikai adatok egyetlenegy tényre bizonyítottak: a családjogi perek, különösen a bontóperek, jelentős ügyszámot képviseltek a kor peres ügyei között.

A házassági bontóper nem véletlenül lett a polgári per modellje. Mai értelemben vett polgári per ugyanis nemigen indult, s ennek számos oka volt. Egyfelől hiányzott a vagyoni érdekvédelmi igény, hiszen ezekben az években egy jórészt vagyontalan társadalomról beszélhetünk. Más jogi konfliktusok – például a szocialista szervezetek egymás elleni igényérvényesítése, vagy a leltárhiányért való felelősség érvényesítése – nem tartoztak a Perrendtartás által szabályozott, ún. rendes bírói útra. Esetleg, amikor időszakosan itt is lehetővé tették a polgári bírósági út igénybe vételét, a pereket különleges eljárási szabályok szerint kellett lefolytatni, s ezért nem kerülhettek bele az általános szabályok szerint zajló polgári perek csoportjába.

A perrendtartás számos rendelkezése – utalunk a korábban elemzett dogmatikai kapcsolódásra – a családjogi törvény szabályaihoz igazodott. Így a házassági bontóperek előkészítő eljárását, az eljáró bíróságok hatáskörének szabályait a perrendtartásban találhatjuk meg. A mélyebb elemzés elárulja, hogy e rendelkezések hézagossan illeszkedtek egymáshoz (pl. az előkészítő eljárást lezáró végzés elleni fellebbezés halasztó hatályának megoldatlan kérdése), amiről egyébként a kor jogirodalmában sokat olvashatunk. Előfordulhat azonban az is, hogy olyan rendelkezésekre bukkanunk, amelyekkel kapcsolatban nemcsak a kortárs jogi szakember fejezte ki egykoron értetlenségét, hanem a mai kor jogirodalma – jogalkotása³³ – sem tud igazán mit kezdeni. Idetartozik – népszerű nevén – a közös megegyezéses bontóper, ami a feldúltság elvének érvényesítésével zöld utat kapott korlátlan bírói (officiális eljárási rendben szervezett) hatalom minden kétséget kizáró korlátozása volt, illetve amely önmagában – mint jogintézmény – a felek rendelkezési elvét hirdette egy olyan eljárási jogi környezetben, amikor e rendelkezési elvnek a lehető legnagyobb mértékű visszaszorítása számított aktuális jogpolitikai célkitűzésnek. Nem csoda, hogy a felek megegyezésén alapuló peres eljárása maga lett a politikai hatalom és a társadalom közötti konfliktus élő szimbóluma.

A bontóper – fogalmazhatunk így – a kor politikai ideológiájában központi helyre emelt házasság – és család – intézményének bírói negligálása. A kommunista ideológia különösen magasra értékelte a házasság és a család klasszikus intézmé-

³³ Lásd e tanulmánykötetben dr. Molnár Judit egyetemi tanársegéd tanulmányát.

nyét, hiszen a tradicionális családmodell³⁴ meghirdetése számos szociális konfliktus le/elfedését tette lehetővé. Ám abban a korban, amikor a nők munkába állásával átértékelődött a nemek közötti munkamegosztás rendje, a társadalmi mobilitás megnyílásával egyik napról a másikra szétbomlott a nagycsalád hagyományos intézménye, a valóság és az ideológiai prioritás ütközése elkerülhetetlen volt. Kérdéssé vált a család és a házasság abszolút értéke akkor, amikor emberek milliói keltek útra munkát keresve a szocialista iparban, feleségüket, családjukat, gyerekeiket hátrahagyva, vagy házasságok bomlottak fel (bontattak fel) egyik napról a másikra a házastárs hosszú évekre kiszabott börtönbüntetése miatt. Egy 1956-ban fogalmazott igazságügyi minisztériumi jelentés nem kevés realitásérzékről tett tanúbizonyságot, amikor – többek között – ezt írta:

„...a nők társadalmi helyzetének megváltozása mellett a házasságok válságba jutását leggyakrabban a rendkívül súlyos lakásviszonyok idézik elő. Számos esetben az vezet a házastársak közötti egyetértés megromlására, hogy nem kapván megfelelő lakást, egyik vagy másik házastárs szüleinél laknak a fiatalok. Ez igen sokszor súlyos nézeteltérésekre, gyakori veszekedésekre, nem egyszer tettlegességekre is vezet... A súlyos lakásviszonyoknak egyik gyakran előforduló megnyilvánulása az is, hogy az egyik házastárs – rendszerint a férj – a lakóhelyétől távol vállal munkát, s mivel munkahelyén nem tud megfelelő lakást kapni, felesége és gyermeke is addigi lakóhelyükön marad. Ennek sok esetben az a következménye, hogy a távol dolgozó és eleinte hetenként, kéthetenként családjához haza utazó férj egy idő múlva egyre ritkábban látogat csak haza, egyre kevesebb pénzt ad családjára részére, mert munkahelyén ismeretséget köt, italozni kezd, nőkkal létesít viszonyt, esetleg háztartásra is lép nőismerőseivel... De az nem egyszer előfordul, hogy férje távollétében a feleség kezd kapcsolatot más férfival, és megsérti a házastársi hűséget.”³⁵

A bíróság a közös megegyezésre alapított bontóeljárásban sem mellőzhette a feldúltság tényének vizsgálatát. Ennek ellenére e perek száma a bontópereken belül jelentősen megnőtt, mivel a Csjt. hatálybalépése után – ahogy a statisztika fogalmaz – „az esetek túlnyomó nagy többségében”³⁶ – a felek közös megegyezésre alapított bontókeresettel fordultak a bírósághoz. Számukra egyszerűbb utat kínált ez az eljárás, ugyanakkor a bíróságok a gyakorlatban nem nagyon faggatóztak a házasság megromlásához vezető okokról, így a magánélet intimitása – amit a vizsgált korban a politikai és jogi berendezkedés egyébként keményen támadott – legalább a bírói eljárásban biztosított volt. Mivel a felek az esetek nagy részében lemondtak fellebbezési jogokról, az ítélet azonnal jogerőre emelkedett – és elhárult a másodfokú felülvizsgálat (újabb kontroll a magánélet felett) veszélye is. Megfordítva: az ilyen ítéletek korrekciójára és ezzel együtt „az egységes ítélkezési gyakorlat kialakítására” (megyei bírósági hatáskörbe tartozott a bontás kimondása) a Legfelsőbb

³⁴ Vö. Cseh-Szombathy László, 1985.

³⁵ Forrás: Országos Levéltár, XIX-E-I-u-4/b öe. – 14. 1956, 3–4. o.

³⁶ Uo. 6. o. A szociológus majdnem szó szerint ugyanezt írja: Cseh-Szombathy László, 1979, 329. o. A korszak gazdasági adatait lásd Pető-Szakács, 1985, 226. skk.

Bíróságnak nem volt lehetősége, vagy csak eljárásjogi kikapukon keresztül. A politikai szándék tehát direkt módon nem érvényesülhetett, az „alsóbb bíróságok” eljárási gyakorlata alkalmat teremtett a felek rendelkezési jogának és autonómiájának tiszteletben tartására. Nem véletlen tehát, hogy már a családjogi törvény megalkotásakor is „értetlenkedés” fogadta az egyező akaratnyilvánításra alapozott bontókereset szabályait.

A törvény hatálybalépése után – az elmondottak fényében nem véletlenül – gyorsan kialakult az a bírói gyakorlat, amikor a bírák a közös megegyezéses bontókereset esetében az előkészítő eljárást és magát a „fő eljárást” is formálisan intézték el, nem igazán éltek törvényes felhatalmazásukkal, nem vizsgálták a feldúltságot. Más szóval a bírói kar – akaratlanul – nem asszisztált a jogpolitikai célok megvalósításához, s ezzel fellazította a magánélet kontrolljára szerveződött joggyakorlatot. Nem csoda, ha a Legfelsőbb Bíróság – karöltve az Igazságügyi Minisztériummal – ezt hamarosan szóvá is tette:

„Korábbi jogszabályaink szerint abszolút bontó ok volt a felek bontásra irányuló közös kérelme is. A megyei bíróságoknál a Csjt. hatályba lépése után éppen a felek megegyezése alapján kért bontásokkal kapcsolatban volt a legtöbb hiba. Éppen ezért fontos volt, hogy a Legfelsőbb Bíróság a megegyezés jelentősége kérdésében irányítást adjon. Erre módot adott az, hogy néhány esetben ügyészi fellebbezés folytán vagy a felek részéről a külön-illeték miatt beadott fellebbezés következtében elébe kerültek ilyen ügyek is. A Legfelsőbb Bíróság tanácsai a kérdésben teljesen egyöntetűen foglaltak állást, amennyiben a felek megegyezését önmagában nem fogadták el a bontás alapjául... Egyik határozatában arra is rámutatott a Legfelsőbb Bíróság, hogy a bontás alapjául szolgáló tényeket akkor is bizonyítani kell, ha az ellenfél azokat beismeri. E nélkül lehetővé válnék a házasságnak közös megegyezéssel való felbontása olyképen, hogy az egyik fél által előadott tényeket a másik fél beismeri. Ily módon kijátszható lenne a Csjt. 18. §. ának az a szabálya, hogy a házasságot csak akkor lehet felbontani, ha van olyan komoly és alapos ok, amely a házasság felbontását indokolttá teszi.”³⁷

E kérdés tárgyalásakor visszaülünk arra az eljárásjogi kérdésre, miképpen válhatott az első fokon jogerősen befejezett ügy a Legfelsőbb Bíróság ítélkezési gyakorlatának – s ezzel a korrekciós lehetőséget érvényesítő – részévé. Két fellebbezteli csatornára – mint lehetőségre – utalunk: az egyfelől az ügyészségre, másfelől a fellebbezés sajátos (Pp.) szabályaira.

Az ügyész a bontóperben nemcsak az általános felhatalmazás alapján, hanem az e pertípusra meghatározott speciális felhatalmazás alapján is eljárhatott, így pl. fellebbezési joggal rendelkezett. A kortársak nem tudtak mit kezdeni az ügyész speciális felhatalmazásával,³⁸ azonban az idézett állásfoglalás rávilágít ennek értelmére, jogpolitikai céljára. Ha a felek éltek rendelkezési jogukkal, és megakadályozták a hatalmi-uralmi szervezeti rendszer részét képező bíróságot (ideértve a másodfokot

³⁷ A Családjogi törvény alapján kialakult bírói gyakorlat. IM Polgári Jogi Osztály, 1954. február, Országos Levéltár M–K–S–276. f. – 96 cs. 21. öe. 44/b.

³⁸ Így pl. Bacsó Jenő, 1952.

is) magánéletük befolyásolásában, még mindig ott volt az ügyészség, amely a törvényes felhatalmazási jogával élve, eljuttathatta az ügyet a magasabb bírói fórumra.

A másik csatorna egy speciális intézmény, az ún. különilleték kiszabásának lehetősége köré szerveződött. A bíróságnak lehetősége volt ugyanis arra, hogy a bontóperekben a felekre ún. különilletéket szabjon ki, amely erőteljesen büntető célzatú volt. A Legfelsőbb Bíróság – törvényi definíció hiányában – arra a félre tartotta ezt kiszabhatónak, aki a házasság felbontásához vezető és neki felróható magatartást tanúsította, vagy aki a társadalmi együttélés szabályait súlyosan megsértette. Az illetéket a bontóeljárás jogi jellegére tekintet nélkül ki lehetett szabni, és erkölcsi, nevelő célzattal szintén alkalmazni lehetett – akár mindkét félnél is. Ha a különilleték miatt fellebbezésre került sor, a Legfelsőbb Bíróság nemcsak a különilleték kérdésében vizsgálta felül az elsőfokú ítéletet, hanem teljes terjedelmében.

A teljes terjedelmű felülvizsgálatot a szó szerinti dogmatika nem tette lehetővé, mert a Pp. 253. §. (1) első mondata szerint: „*A másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét csak a fellebbezési kérelem és ellenkérelem korlátai között /247. §/ változtathatja meg.*” A törvény így folytatódott: „*...e korlátok között azonban a perben érvényesített jog, illetőleg az azzal szemben felhozott védekezés alapjául szolgáló olyan kérdésekben is határozhat, amelyekben az elsőfokú bíróság nem tárgyalt, illetőleg nem határozott.*”

A kibúvás – a teljes felülvizsgálat lehetősége – a második mondat utolsó fordulatából adódott. A másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság eljárását egyszerűen úgy értelmezte, hogy ott nem történt meg a bontáshoz vezető körülmények vonatkozásában a „tárgyalás”, illetve az okok felől – amire a jog kötelezte volna – az elsőfokú bíróság nem határozott. Mindezt jogszerűen kerülhetett sor a per főtárgyát nem érintő fellebbezés esetében is a jogerős ítélet rendelkezéseinek teljes terjedelmű felülvizsgálatára és – szükségképpen – hatályon kívül helyezésére.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a közös megegyezésre alapított bontóeljárás szabályainak kialakítása, és azok gyakorlati értelmezése nem légtüres térben zajlott, hanem szorosan illeszkedett az ötvenes évek elejét jellemző politikai, hatalmi és társadalmi rendszerhez. A történeti dogmatika elvének értelmében az elemző számára e ponton megnyílik az elavult intézmények felülvizsgálatához vezető kutatói szabadság, körvonalazható az új intézményrendszer szükségessége. Reményeinknek adunk hangot akkor, amikor a közös megegyezésen alapuló bontóeljárás teljes újraszabályozása mellé tesszük le (nem létező) szavazatunkat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andorka Rudolf – Harcsa István: *A községi népesség társadalomstatisztikai leírása. In A falu a mai magyar társadalomban.* Szerk. Vágvölgyi András. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 179–236. o.
- Andorka Rudolf: *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon.* Budapest, 1982, Gondolat Kiadó.
- Bacsó Jenő: Házassági jogunk az új családjogi kódex és az új polgári perrendtartás tükrében. *Jogtudományi Közöny*, 1952. június, 249–257. o.

- Belényi Gyula: *A sztálini iparosítás emberi ára (1948–1956). Foglalkoztatási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon*. Szeged, 1993.
- Cseh-Szombathy László: *Családszociológiai problémák és módszerek*. Budapest, 1979, Gondolat Kiadó.
- Cseh-Szombathy László: *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Budapest, 1985, Gondolat Kiadó.
- Fleck Zoltán: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus*. Budapest, 2001, Napvilág Kiadó.
- Gáspárdy László: *Modern Magyar Perjogtörténet*. Miskolc, 2000, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért.
- Gyekiczky Tamás: Törvény születik: adalékok az 1952. évi Polgári Perrendtartás keletkezésének történetéhez. In *50 éves a Polgári Perrendtartás*. A Miskolci Egyetem és a Debreceni Egyetem Polgári Eljárásjogi Tanszékei közös konferenciájának kiadványa. Szerk. Wopera Zsuzsa. Miskolc, 2003a, Novotni Kiadó, 17–33. o.
- Gyekiczky Tamás: *Jogászok Joga*. Budapest, 2003b, Gondolat Kiadó.
- Jolowicz, J. A.: *On Civil Procedure*. Cambridge, 2000, University Press.
- Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Mádai Lajos, dr.: *A bírósági statisztika 1951–1955. évi eredményei*. Budapest 1991, Statikum Kiadó és Nyomda Kft.
- Pető Iván – Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka*. Budapest, 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Szigligeti Viktor: A bíróságok gyakorlata a házassági bontóperekben. *Jogtudományi Közlemény*, 1952. szeptember, 377–383. o.
- Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert? Politikai tanulmányok*. Szerk. Balla Bálint és Kende Péter. Bern, 1990, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.